

EKKLESIA AMSTERDAM zondag 8 maart 2020

Zien en geloven (bij Exodus 1:1-7:13)

Alex van Heusden

De man Mozes. De Joodse traditie noemt hem *Mosjee rabbenoe*, 'Mozes, onze leraar'. Zijn naam en faam wordt benaderd door één ander, ook Mozes geheten, rabbi Mosjee ben Maimon, afgekort Rambam, Maimonides, leraar in Córdoba en arts in Caïro, onder islamitische heerschappij in de tweede helft van de dertiende eeuw. Daarom zegt de Joodse traditie: 'Tussen Mozes en Mozes was er niemand als Mozes.'

Toen, in de tweede helft van de dertiende eeuw, leefden er Joodse geleerden die, aanvankelijk aarzelend, daarna met grote zelfverzekerdheid, opperden dat het niet juist is Mozes op te voeren als schrijver van de vijf boeken van Mozes. Om te beginnen: het laatste hoofdstuk, over de dood van Mozes, kan hij zelf niet hebben opgetekend - ook postuum niet. En de rest? Allemaal van later tijd.

En toch, wij blijven zeggen: de Thora is van Mozes. In maar liefst vier van de vijf boeken 'van Mozes' komt hij voor, als leraar en leider van het volk. *Mosjee rabbenoe*, hoofdpersonage in een legendarisch groot verhaal - van bevrijding. Het begint met een pasgeboren jongetje dat gered wordt uit het water, geadopteerd door Farao's dochter en, eenmaal volwassen, uitgaat naar zijn broeders en ziet hun zware lasten (Exodus 2:11).

Wie was deze Mozes? Hoe zag zijn jeugd eruit? Het leven van een prins. Dat is alles wat we weten. Nadat hij, als kind van drie maanden, is opgetild uit het water van de Nijl, lezen we: 'Mozes werd groot' (Exodus 2:11). Een enorme sprong in de tijd. Eén zin terug was Mozes nog een kind, nu is hij volwassen.

Oude rabbijnse uitleg vond de tekst hier veel te snel gaan. En dus werden er verhalen gefabuleerd over Mozes als gevierde prins van Egypte, dicht bij de troon van Farao. Disney wist er wel raad mee: *Prince of Egypt*.

Sigmund Freud schreef in 1939 *Der Mann Moses und die monotheistische Religion*. Volgens hem was Mozes geen telg uit de Hebreeuwse stam Levi, maar een Egyptenaar. Hij zou een aanhanger zijn geweest van de Aton-religie, een 'streng monotheïsme', aldus Freud, uit de tijd van Farao Amenhotep IV, ook Achnaton genaamd. Het volk van Israël en Juda zou zijn belijdenis van één, unieke, ware God te danken hebben aan een Egyptenaar met de naam Mozes. Zo werd er en wordt er nog altijd druk gespeculeerd. De intellectuele fantasie schiet alle kanten op als gevolg van de enorme speelruimte die wordt geboden bij ontstentenis van bronnen.

Terug naar het verhaal! Want dat hebben we. In het derde hoofdstuk van Exodus, in het beroemde verhaal van de brandende doornstruik - 'de braambosch' van de Statenvertaling - krijgt Mozes de opdracht zijn volk uit te leiden, uit Egypte weg. Als afgezant en dienstknecht van Israëls God wordt hij belast met de leiding van het volk. In de mens Mozes toont de God-Bevrijder dat hij solidair is met de kinderen van Israël en afdaalt om in hun midden te zijn.

Mozes komt bij de berg van God, de Horeb, ook Sinai genaamd. Daar de doornstruik brandend, lichterlaaie, maar de doornstruik wordt niet verteerd. Volgens een midrasj, Joodse uitleg, kreeg Mozes dit schouwspel te zien om hem ervan te overtuigen dat het volk Israël niet ten onder zou gaan in de vuur-oven van Egypte.

Mozes wordt geroepen bij zijn naam. Hij antwoordt: 'Hier ben ik.' Maar als God hem opdraagt te gaan naar Farao en de uittocht in gang te zetten, sputtert Mozes tegen, hij wil niet. Eerst

zei hij: 'Hier ben ik.' Nu vraagt hij: 'Wie ben ik dat ik naar Farao ga?' Het antwoord is: 'Omdat ik zal zijn met jou.' En dat blijkt de naam te zijn van deze God.

'Ik zal er zijn zoals ik ben.' 'Ik zal er zijn voor jou.' 'Ik zal er zijn doordat ik jou stuur.' Zijn naam is dat hij mensen stuurt naar mensen die in nood verkeren. Ik, JHWH. Vier Hebreeuwse letters, j-h-w-h. Niet zomaar 'god', niet het Opperwezen van een gangbaar spraakgebruik, niet de 'iets' van de ietsisten. God met zijn naam, 'Ik zal er zijn', en die naam betekent heel concreet: geen diensthuis, geen slavernij, geen onderwerping van mensen.

Een 'god' die afdalt om te bevrijden. Wat voor voorstelling is dat? Die van een 'god' op een hoge troon gezeten, zoals goden en heersers tronen. De God van bevrijding onderscheidt zich van Farao en van andere goden door van zijn troon af te dalen naar zijn mensen in hun nood.

In de tekst die we zojuist hebben gehoord, staat kort samengevat het hele scenario van uittocht en bevrijding 'uit de vernedering van Egypte'. De grote have waarmee Israël zal wegtrekken uit Egypte, is een genoegdoening voor eeuwen van dwangarbeid en onderdrukking. In het boek *In den beginne*, Genesis, kreeg Abraham al te horen dat zijn nageslacht vierhonderdjaar zal worden onderdrukt, maar 'dan zullen zij uittrekken met grote bezittingen' (Genesis 15:14). In de gang van Abraham wordt de gang van het volk Israël getekend, bij wijze van afbeelding vooraf: naar Egypte, de graanschuur, vanwege hongersnood in het land Kanaän (Genesis 12:10); uit Egypte weg met grote have (Genesis 12:16).

Mozes moet het volk voorgaan op de weg van bevrijding, als leider en leraar. Maar hij wil niet. Hij voert liefst vier bezwaren aan om duidelijk te maken dat hij niet geschikt is om de opdracht uit te voeren die hij van de Naam ontvangen heeft. Eerste bezwaar: 'Wie ben ik dat ik naar Farao ga?' (Exodus 3:11). Tweede bezwaar: 'Ze geloven me niet' - de mensen van Israël, het slavenvolk - 'ze horen niet naar mijn stem' (Exodus 4:1).

De aarzeling om gehoor te geven aan een opdracht van Godswege is een bekend motief in de context van profetische verhalen. Elia slaat op de vlucht omdat koningin Izebel hem wil vermoorden (1 Koningen 19:3). Jesaja vreest zijn ondergang tegemoet te gaan als JHWH, de Naam, aan hem verschijnt, omdat hij 'onrein van lippen' is (Jesaja 6;5). Jeremia voert aan dat hij niet kan spreken uit naam van JHWH, omdat hij te jong is (Jeremia 1:6).

Mozes' aarzeling om gehoor te geven aan de stem die hem roept, kunnen we begrijpen in het licht van een tafereel eerder in het boek Exodus. Toen Mozes uitging naar zijn broeders, zag hij twee Hebreeuwse mannen vechtend met elkaar (Exodus 2:13). Hij zei tot de kwaadste: 'Waarom sla jij je gelijke?' En die antwoordde: 'Wie heeft jou aangesteld tot zo'n opzichter en rechter over ons?'

Mozes wordt niet geschilderd als een goddelijke held, hij is geen heroïsche gestalte die zonder aarzeling zich laat sturen naar Farao. De bijbel heeft weinig op met heroën, met 'herriemakers'.

Verder lezend, komt hij met nog twee bezwaren op de proppen (Exodus 4:10):

*Ach, mijn heer, ik ben geen man van woorden,
gisteren niet, eergisteren niet,
ook niet nu jij tot je dienstknecht hebt gesproken,
mijn mond is zwaar, mijn tong is zwaar,*

zo ben ik.

Wat nu? Lijdt Mozes aan een spraakgebrek? Stottert hij? Of is hij een slechte spreker, iemand die moeite heeft de juiste woorden te vinden?

Sigmund Freud leest in deze mededeling een bevestiging van zijn stelling dat Mozes een Egyptenaar was. Zonder tolk kon hij niet communiceren met de Hebreëen, wier taal hij zeker aanvankelijk niet sprak.

'Ik, ik zal zijn bij jouw mond,' aldus de Naam, JHWH, 'ik zal jou onderwijzen wat jij spreken moet' (Exodus 4:12). Maar Mozes blijft tegensputteren: 'Ach mijn heer, stuur toch iemand die je sturen kunt' (Exodus 4:13). En dan heeft JHWH er genoeg van: 'Maar Aäron, jouw broeder, de Leviet, is er toch ook? Ik weet hij kan spreken...' (Exodus 4:14).

Mozes en Aäron, het tweemanschap, een duo-presentatie met, in het vervolg, goede kijkcijfers. Met de staf in de hand op weg naar Farao voor de grote confrontatie - omwille van bevrijding, zien dat het moet, geloven dat het kan.

Mosjee rabbenoe. Mozes onze leraar. Je kunt alleen een goed leraar worden als je eerst zelf gaat leren. En als je blijft leren. Dat weet ik uit eigen ervaring. En een leraar leert het meest van zijn leerlingen. Door zorgvuldig naar hen te horen.

In het boek Exodus komt een passage voor over hoe Mozes van tijd tot tijd het mobiele heiligdom, de Tent der Ontmoeting, binnenging om daar met de Naam, JHWH te spreken. Dan staat er (Exodus 33:11):

*JHWH sprak met Mozes van aangezicht tot aangezicht
zoals een mens spreekt met zijn naaste.*

Oude Joodse uitleg tekent hierbij aan dat van aangezicht tot aangezicht spreken niet hetzelfde is als zien van aangezicht tot aangezicht. Dat Mozes met JHWH van aangezicht tot aangezicht heeft gesproken, betekent dat leerling en leraar zich bogen over dezelfde les van de Thora. God ontmoeten, deze God van de Hebreeuwse bijbel, de Naam, geschiedt waar mensen zich buigen over lessen van Thora. Levenslessen zijn dat, over hoe te leven van mens tot mens op deze aarde.

Het gaat allemaal niet van een leien dakje. Niet op deze manier: de Naam geeft een opdracht, Mozes zegt volmondig 'ja' en daar gaan ze. Zo wordt het niet verteld want zo is het leven niet. Dat kunnen we allen beamen.

Het is vallen en opstaan, een leven lang. Proberen, mislukken, opnieuw proberen. Zoeken naar aanwijzingen, 'tekenen'. Aarzelingen overwinnen. Kan ik wel wat ik denk te moeten doen? Een leerproces. Leren doe je een leven lang. Je kunt het opgeven onderweg, cynisch geworden, wanhopig, bedroefd of gelaten. Je kunt ook besluiten om toch weer op te breken, al is het maar door gehoor te geven aan de stem, het spreken, van een andere mens die jou roept, die jou nodig heeft. Daartoe bewogen worden. Die mens herkennen als je naaste. En de naaste worden van die mens.